

ČLANCI

FENOMEN KULTURE JUČER, DANAS, SUTRA

Josip SABOL

UVOD U PROBLEMATIKU TEME

Sigurno je svaki od nas barem jednom doživio jedan zanimljiv psihološki moment, a taj je da mu je neki određeni jezični simbol, npr. vrijeme, bio sve dotle jasan dok nije počeo o njemu razmišljati ili govoriti. Uvjeren sam da bi nam se slično dogodilo kad bismo sada morali odgovoriti na pitanje: „Što razumijemo pod pojmom kulture, odnosno koga držimo kulturnim čovjekom, ili koji narod držimo kulturnim narodom?” Među odgovorima bi se sigurno našle egipatske piramide, Akropolis u Ateni, Platonova i Aristotelova filozofija. Vjerojatno bi netko spomenuo i oblike društvenog ponašanja, način govora i religiozni život kao sadržaj kulture. Vjerujem da bi bio rijedak odgovor kako i zemljoradnja (agrikultura) i sport (fiskultura) također spadaju u sadržaj kulture. Sigurno bi jedva tko spomenuo da i tehnička dostignuća sačinjavaju dio kulture. Na sve ove i slične poteškoće naišao sam i ja razmišljajući o temi ovog predavanja. Prelistavajući priručnu literaturu gotovo me obeshrabrila informacija da na naučnom tržištu postoji više od 200 različitih definicija kulture. Moja misao vodilja za ovo predavanje bila je izraditi one elemente koji su za fenomen kulture od opće važnosti i vrijednosti, bez obzira na vrijeme i prostor. Zato će ovo izlaganje biti najvećim dijelom apstraktno, što ne mora biti nedostatak s obzirom na činjenicu da su teme ovog našeg Tjedna većim dijelom konkretni i specifični vidici fenomena kulture.

Moje se misli kreću uglavnom oko pitanja: 1. zašto je čovjek uopće determiniran na kulturno stvaranje, te ga možemo naprosto nazvati „kulturnim bićem” po naravi; 2. gdje su izvori i povodi za neprestani kulturni dinamizam koji izražavaju pojmovi: napredak, promjene, konflikt, kritika (akulturacija, enkulturacija, subkultura); 3. koju važnost i ulogu imaju za kulturno stvaranje institucije, u prvom redu država, i njihova problematika?

Zadnji dio ovog izlaganja želi svratiti pažnju na budući razvoj kulture u današnjem svijetu s neprekrivenom simpatijom za stvaranje jedne jedinstvene općeljudske kulture.

Moram odmah napomenuti da će zbog kratkoće vremena mnoge misli biti samo nabačene i po koja rečenica nedorečena. Uvjeren sam da će vaša daljnja razmišljanja učiniti ovaj nedostatak podnošljivim.

I. ČOVJEK PO NARAVI „KULTURNO BIĆE”

Kada govorimo o kulturi, onda mislimo u prvom redu na jedno organizirano društvo, a ne na čovjeka pojedinca. Kultura se bez društva ne može zamisliti, ali se ne može zamisliti ni društvo bez kulture. Jedna organizirana grupa ljudi, a to zovemo društvom, već je sama po sebi fenomen kulture.

1. BIOLOŠKA DIMENZIJA KULTURE

Razlog nužnosti kulture i kulturnog uzdignuća čovjeka nad naturom leži utemeljen u samoj biološkoj naravi čovjeka. Za razliku od životinje, čovjek nije pretežno vođen hereditarnim instinktima, dakle motivima koji su jednom zauvijek fiksirani. On je „otvoreno” biće, siromašno instinktima. To znači da kod čovjeka prevladava labilan odnos između iracionalnih i racionalnih elemenata, izražen u istodobnoj skladnosti i neskladnosti, štetnosti i korisnosti za čovjeka kao jedinku. Tu leži glavna problematika čovjeka u usporedbi s drugim živim bićima. Čovjek je, kaže Bergson, „jedan rezervoar neodređenosti”.

2. VJEČNA SITUACIJA TROSTRUKOG ODNOSA

Ta neodređenost, ili rekao bih, ta prepuštenost samom sebi, dolazi osobito do izražaja u odnosu čovjeka prema živoj i mrtvoj prirodi, u odnosu prema suputniku čovjeku i konačno u odnosu prema samom sebi. Ova tri odnosa zapravo su pitanja na koja čovjek mora dati odgovor čiji sadržaj nije zacrtan u njegovoj naravi. Odgovor je dakle prepušten ljudskoj stvaralačkoj slobodi. U njoj je utemeljeno traženje na uvijek prisutna pitanja, i to zovemo povijest. Čovjekovom stvaralačkom slobodom nađeni su odgovori, i to zovemo kultura. Čovjek se pokazao u vremenu ne samo kao kreatura nego i kao kreativno biće, kao stvaralac koji je sposoban da utječe na svoju životnu okolinu i da je preinačuje prema svojim zamislima. On razmišlja o sebi i o društvenom životu; uči iz iskustva, stvara ideale i ideologije, duhovne i društvene sisteme; mijenja, gradi i razgrađuje, nameće si pravila i norme, podvrgava se disciplini i odricanju. Čovjek je sposoban da stvori svjesnu organizaciju cijelog svog života. On je kod toga i organizator i organizirani. Sve to nije djelo instinktivne naravi, nego djelo naučenog ponašanja, običaja, konvencija, normi, jednom riječju djelo kulture.

3. CULTURA CONTRA NATURAM?

Kultura je bogatija i raznolikija sadržajem što se čovjek više udaljio od nature i što su njegovi odgovori sve više izvicali iz njegova uma i fantazije. Općenito možemo reći za čovjeka da se on radije orijentira prema svijetu mogućnosti nego prema svijetu realnosti. On je po naravi stalni „prelaznik granica”. On je – kako reče Freud – bog pomoću proteza. Sadržaj tih proteza leži pred nama kao kulturna ostavština u filozofskim i teološkim sistemima, u literaturi, slikarstvu, kiparstvu,

arhitekturi, glazbi, u društvenim i državnim uređenjima, ekonomiji, tehnicima, znanosti, jednom riječju u objektiviranom duhu materijalnog, društvenog i duhovnog svijeta ljudi. Sve to je rezultat produktivne reakcije čovjeka na pomanjkanja, opasnosti, nužnosti, prijetnje kojima priroda opterećuje čovjeka. Zato možemo kulturu također shvatiti kao emancipaciju čovjeka od nature. To se ne smije shvatiti kao čisti antagonizam između nature i kulture. Današnja je antropologija došla do spoznaje da između biološke i kulturne evolucije postoji uzajamni odnos i djelovanje. To znači da je kulturno-društveni razvoj čovjeka ovisan o biološkom razvoju, konkretno o razvoju velikog mozga. Ali je isto tako razvoj velikog mozga uvjetovan postignutim kulturno-društvenim razvojem ljudi (usp. E. Morin: *Das Rätsel des Humanum. Grundfragen einer neuen Anthropologie*, München 1975, 105, 107).

Rekli bismo, čovjek je produkt svog vlastitog produkta, tj. kulture, koja se, jednom stvorena, čuva i predaje novim generacijama. Ona se u pravom smislu riječi nasljeđuje pomoću govora, pisma i drugih sredstava komuniciranja, i zato se kulturni razvoj ne prekida niti promjenom generacija. I tu je razlog činjenici da je kulturna evolucija „barem sto puta brža nego biološka evolucija”. Da bi se iz *australopithecusa* u Srednjoj Africi razvio *homo sapiens*, trebalo je proći dva milijuna godina. Da bi *homo sapiens* proizveo iz svoje sredine umjetnike i naučenjake, istraživače i državnike, filozofe i teologe, jednom riječju, fenomene kulture, trebalo je proći samo 20.000 godina. Gotovo neshvatljiva brzina današnjeg kulturnog razvoja je općepoznata (usp. Jakob Bronowski: *Der Aufstieg des Menschen. Stationen unserer Entwicklungsgeschichte*, Frankfurt, 1976, 59).

Odatle slijedi da specifična čovjekova struktura ponašanja, dakle ona razumsko-intencionalna, ne pripada čovjeku po naravi. Ona se stječe tijekom razvoja i zato ne pripada na jednak način svim ljudima. U tome vidim jedan od razloga da ne postoji jedna opća kultura, nego mnoge kulture koje se razlikuju međusobno i po kvaliteti sadržaja i po kvantiteti objektiviranih životnih oblika, tj. kulturnih ostvarenja. Zato govorimo o egipatskoj, babilonskoj, indijskoj, kineskoj, grčko-rimskoj, bizantinskoj, islamskoj, zapadnjačkoj kulturi. Svaka je od njih imala svoju fizionomiju, ritam, uspon i pad.

Narav drži čovjeka svojom unutarnjom logikom samo na putu prema humanom postupku. Ona mu ne daje odgovarajuća mjerila za konkretni postupak ili ponašanje. Kada će čovjek pokazati strpljivost, a kada agresivnost; kada će postupati po principu ljubavi, a kada po principu pravednosti; koje će potrebe najprije ispuniti: materijalne ili duhovne, o svemu tome narav šuti.

Iako su osnovne potrebe jednake za sve ljude (svaki čovjek osjeća glad, treba san i krov nad glavom; on je spolno biće, traži sigurnost i priznanje), ipak je oblik zadovoljenja ovih potreba jako različit jer se ne događa „naravno”, nagonski, nego u formama smišljenosti i društvenog značenja. Odatle proizlazi npr. da iz običnog zadovoljenja gladi nastaju gozbe i banketi, a odatle opet kultura kulinarstva. Tu je uzrok činjenici da ulaz u običnu kolibu dobiva ornament ili da se u grob stavlja hrana za pokojnika i sl. To je samo dokaz da se čovjek ne podvrgava čisto biološkom toku stvari. On utiskuje svoj pečat svakom naravnom toku. On daje svoje osmišljenje u skladu sa smjernicama i normama svoje kulturne sredine. Za čovjeka

pojedince to zapravo znači da se on neprestano nalazi pod prisilom kulturnih mehanizama. On se ne posjeduje apsolutno. On ne raspolaže suvereno sa svojom naravi. Kulturna sredina stavlja njegovoj samovolji ograničenja i prepreke pomoću zakona, običaja, sankcija, kontrole, morala, vjere. Sve je on to usvajao u periodu rasta i sazrijevanja, kada ga je društvo mehanizmima socijalizacije uvodilo u vlastitu kulturu. Taj proces enkulturacije traje dugo i nije bez konflikata između pojedinaca ili neke grupe s njihovom kulturom. Ta nelagodnost zbog kulture – kako reče Freud – vodi do tzv. supkultura, koje su samo jedan specifičan vid važeće kulture, ali i do protokultura, koje su apsolutne opozicije službenoj kulturi.

II. DINAMIZAM KULTURNOG RAZVOJA. SADRŽAJNA DIFERENCIJACIJA KULTURA (AKULTURACIJA, ENKULTURACIJA, SUPKULTURA CIVILIZACIJA)

Ako bismo kulturu definirali kao cjelokupnost nastojanja ljudi da ostvare svoje životne ciljeve (bez obzira kakvi oni bili), onda iz upravo rečenog slijedi da sadržajna različenost tih ciljeva i mogućnost njihova ostvarenja ne ovisi samo o određenoj životnoj okolini ljudi nego u najvećoj mjeri o njihovoj kulturno-društvenoj okolini i strukturi u kojoj žive. Koje će ciljeve: materijalne, etičke, estetske ili društvene naravi za poboljšanje životnih prilika ljudi sebi postavljati, to ovisi o stanju razvoja njihove svijesti. U njoj je utemeljen stalni dinamizam kulturnog stvaralaštva i različita orijentacija neke kulture. Razvoj i stanje svijesti neposredno su uvjetovani slikom čovjeka o samom sebi. O njoj ovisi koja će pitanja ljudi tematizirati, koje ciljeve sebi postavljati i što će htjeti ostvariti. I još nešto. O slici čovjeka najviše ovisi gdje će ljudi tražiti odgovore na uvijek aktualna pitanja svoga života: u mitu, metafizici, analizi društva ili ljudske duše, u ekonomici ili u znanosti. Iz analize kulturnog razvoja do naših dana može se reći da se kulturni razvoj počeo radikalno mijenjati u prvom tisućljeću prije Krista i to u istočnom Sredozemlju. Tu se mogu jasno konstatirati počeci racionalnog i teološko-instrumentalnog načina mišljenja i djelovanja, koji postaje konačno kulturni posjed Evrope počevši tamo od 16. stoljeća i raste velikom brzinom i intenzitetom sve do naših dana. Taj je kulturni posjed našao svoju definitivnu realizaciju u političkoj, industrijskoj i kulturnoj revoluciji zadnjih dekada 18. i početkom 19. stoljeća. Racionalitet, instrumentalitet i efektivitet – tri principa kao nosioci kulturnog razvoja do danas – dali su čovjeku jedan posve novi osjećaj života, jednu novu svijest koja mu sugerira da je povijest ljudsko djelo; da su sadašnjost i budućnost samo vremenski prostori u kojima čovjek izrađuje i dovršava svoje programe i nacрте. Ali koji čovjek? Čovjek kao homo faber, homo oeconomicus ili pak čovjek kao homo religiosus?

Prema slici čovjeka u kasnom 19. stoljeću moglo je biti riječi samo o homo faber i homo oeconomicus. Taj se čovjek odlučio za kulturnu orijentaciju koja je imala za cilj povećanje broja ljudskih potreba i njihovo potpunije zadovoljenje; usavršavanje proizvodnih sposobnosti ljudi putem znanosti, tehnike, otkrića i bolje organizacije rada i društva. Sve u nadi da će to voditi potpunom oslobođenju čovjeka od mnogih zakona materije i prirode i do apsolutne slobode u kojoj će

čovjek moći postavljati suvereno vlastite ciljeve i vrednote. Sve je to omogućio ideološki preokret u svijesti ljudi pod utjecajem različitih faktora, ali svima je njima bilo zajedničko uvjerenje da je metafizičko gledanje na svijet jedna vrsta ideologije koja prouzrokuje krivu svijest i pruža čovjeku krivu sliku o samom sebi, te posljedično i krivu kulturu i orijentaciju. Tako u kasnom 19. stoljeću nastupa – između ostalog – destrukcijom metafizike jedna nova dosadašnjoj tradiciji kontrarna i agresivna orijentacija kulture, i to najprije u Evropi, a onda i u cijelom svijetu. Taj proces nije ni danas dovršen. Ništa bolje ne izražava taj preokret misli i svijesti nego Marxova izreka: „Do sada su filozofi svijet samo različito tumačili. Na nama je da ga promijenimo.” I svijet se zaista počeo mijenjati: revolucionarno i reformistički. Ne zato jer je to Marx rekao, nego zato jer su se susreli mnogovrsni preduvjeti koji su jedan na drugog intencionalno ili kauzalno utjecali. Kao primjer napominjem na ekonomskom području dosad neviđen razvoj kapitalizma, a na idejno-političkom području socijalizam, demokratizaciju i liberalizam s općim pravima čovjeka. Usput napominjem da je Crkva kao institucija tradicije kat' exohen bila osobito teško pogođena ovim razvojem. Ipak nije tako lako razumjeti zašto je Crkva zauzela načelno protivni stav prema svakom razvoju na gotovo svim područjima društveno-kulturnog života. Drugi vatikanski sabor je ovdje, kako znamo, donio temeljni preokret.

Ova nova orijentacija modernog čovjeka na materijalno blagostanje dobila je ime „civilizacija”. Odatle se do danas uvrijedilo shvaćanje da je „civilizacija” suprotnost prema kulturi. Dakle neka vrsta dualizma u stvaranju čovjeka: kultura bi značila razvoj duhovnih dostignuća, a civilizaciji se pripisuju materijalna i organizacijska dostignuća društva kako bi se svladale obične svakidašnje potrebe i problemi. Pa kako se sve to ne može niti zamisliti bez razvijenih prirodnih znanosti i tehnologije, zato taj način života nazivamo „znanstveno-tehnička civilizacija”. Kultura se obično poistovjećuje s naobrazbom i zreloom osobnošću pojedinog čovjeka. Meni se ovaj dualizam između „kulture” i „civilizacije” čini neopravdanim. Iza njega stoji dualističko razlikovanje između duha i materije, između fizičkog i duhovnog rada. Ono ima svakako teoretsko-analitičku vrijednost. U stvarnosti se materijalni i duhovni elementi u ljudskom ponašanju i radu ne daju odvojiti kao suprotnosti. „Civilizacija” znači u mojem razumijevanju samo jednu specifičnu orijentaciju kulturnog razvoja u smislu malo prije opisanog kulturnog dinamizma. Svaka kulturna orijentacija, pa tako i ova civilizatorska, sadrži pozitivne i negativne implikacije za sveopći kulturni razvoj. I nema sumnje da je svaki kritički duh zabrinut zbog današnje materijalističke orijentacije kulture, ali još više zbog potpuno nejasnih odgovora današnje kulture na pitanje tko je čovjek. Mora nas zapravo obuzeti strah pri pomisli da taj isti čovjek, koji ne zna reći tko je on, drži u svojim rukama strahovitu moć uništenja samog sebe i cijelog života na ovoj planeti.

Neizmjerena odgovornost spojena s manjkavim identitetom o samom sebi, to je opasna kombinacija, u prvom redu opasna za mlade generacije.

Ali implikacije današnje znanstveno-tehničke kulturne orijentacije idu nezadrživo svojim tokom stvarajući novim načinom proizvodnje nove stilove života, nove kulturne modele. Nema sumnje, način proizvodnje jedan je od važnih faktora i

uzroka kulturnih promjena. Ali on nije niti jedini niti primarni. Najdublji izvor promjena leži u samoj naravi kulture koja rađa svoje obnovitelje, ali i svoje kritičare, te ne baš rijetko i svoje grobare. Konflikt naime spada u narav svake kulture. Ona je dakle iznutra ugrožena. I to je dobra svjedodžba za kulturu jer je to znak kreativnosti i dokaz da je postojeća službena kultura zasnovana na principu individualne slobode kao bitnog preduvjeta svakog kulturnog stvaralaštva. Zato je posve naravno da neko kulturno djelo povlači sa sobom svoju kritiku, dakle drugo kulturno djelo. Iz ove dijalektičke igre nastaje – između ostalog – ono što nazivamo „napredak”, promjena, preobražaj. U slobodnom demokratskom društvu nastaje – politološki govoreći – borba između konzervativnih i progresivnih snaga ili – govoreći u kategorijama vrijednosnih stavova – između tradicionalizma i reformizma. Posljedično to znači da unutar neke kulture – nazovimo je službenom kulturom – postoji više kultura. Zato je kulturni monizam ili unitarizam obično iznuđeno stanje kulturnog izražaja jedne grupe ili jednog naroda. Ovo je važno napomenuti u vezi s odnosom između kulture i institucija općenito, a napose između kulture i države kao političke organizacije društva. Zato nekoliko riječi o tom pitanju.

Hegel je nazvao institucije objektiviranim duhom. U njima kao da su naslagana, deponirana kulturna dostignuća, modeli i standardi ponašanja za svako područje života: za obitelj, za mladu i stariju generaciju, za zvanični život i dr. Nema sumnje, bez institucija ne bi moglo funkcionirati nijedno društvo. Zato su institucije univerzalni fenomen kulturnog razvoja uopće.

To vrijedi i za religiju u najširem smislu riječi. Religioznost bez neke religijske institucije, recimo Crkve, bila bi samo psihološka kategorija bez veće općekulturne vrijednosti. Problematika odnosa između kulture i državne vlasti nastala je, povijesno gledano, onim časom kada je demokratska država dobila legitimnost da organizira odgoj, socijalizaciju i enkulturaciju svojih građana, budući da je kulturno-prosvjetni razvoj prestao biti privilegij pojedinih slojeva nekog naroda. Zato je najbolja humanistička tradicija zahtijevala od države, kao reprezentanta svih slojeva društva, ideološku neutralnost u organiziranju i omogućivanju kulturnog razvoja svakog pojedinca i svih grupa. Jednostrana ideološka orijentiranost državne vlasti – to uči iskustvo – vodi redovito do administrativnog kulturnog stvaralaštva koje prije ili kasnije završava u presušivanju izvora nadahnuća kulturnog genija neke grupe ili naroda. Time ne mislim reći da između kulture i države mora vladati stanje nepomirljivosti. One su u svakom slučaju partneri. Međusobnih će problema gotovo nestati ako se njihov odnos razvija na političko-pravnom principu društvenog pluralizma kojem je najveća vrednota priznanje općih prava čovjeka, u prvom redu prava na dostojanstvo i samoodređenje. Konkretno to znači da totalitet životnog izražaja bilo pojedinca, bilo manjine ili većine ne smije biti niti protežiran a niti onemogućivan po principu političkog oportunitizma vladajućih.

Govorili smo o faktorima i uzrocima promjena kulture, spomenuvši ekonomske faktore i one koji su kulturi imanentni. Sada bih rekao nešto o vanjskim utjecajima kao izvorima kulturnih promjena. Iz povijesti nam je poznato da često dolazi do namjernog ili slučajnog, do nasilnog ili dobrovoljnog susreta i dodira između dviju ili više kultura. O razlozima zašto dolazi do ovih susreta sada ne mogu govo-

riti. Ukratko ću samo opisati sam fenomen. Ove se godine sjećamo i slavimo dolazak svete braće Ćirila i Metoda u naše krajeve. To predstavlja historijski događaj susreta dviju kultura koji je izazvao onaj proces koji nazivamo akulturacija, tj. utjecaj jedne kulture na drugu, odnosno miješanje obiju kultura i stapanje jedne u drugu. Naši krajevi i naši narodi iskusili su i jedan potpuno nepoželjan način susreta kultura, naime susret s kulturom islama. O poželjnosti i duhovnoj plodnosti susreta između kršćanstva i islama ne treba posebno govoriti. Ono što mi apsolutno zabacujemo jest susret posredstvom vojske, rata i prisile. Na žalost, ta je nasilna vrsta akulturacije stalni pratilac povijesti kulturnog razvoja evropskih naroda, dakle kršćanskih naroda, sve do novijeg vremena. Hoćemo li to nazvati imperijalizmom ili hegemonizmom, svejedno je. Sigurno je to da taj način susreta dviju kultura ne vodi do međusobnog obogaćenja, nego do njihovog uništenja. Porušeni i popaljeni spomenici kulture: crkve, knjižnice, muzeji, domovi – nijemi su svjedoci kulturnog barbarizma. Genocidi, plinske komore, deportacije predstavnika kulture nekog naroda stalni su dokaz kulturnog bankrota. Ništa ne može opravdati ovakva djela: niti uvjerenje o čistoj rasi ili uzvišenijoj kulturi, niti uvjerenje o posjedu jedine istinite vjere ili jedine znanstvene napredne ideologije. Zato tzv. kulturne revolucije – pojave novijeg vremena – rijetko vode do kulturnog obogaćenja, nego često do potpunog ili djelomičnog likvidiranja postojećih kulturnih vrednota.

Usprkos ovim negativnim pojavama ipak smijemo govoriti o općenitom napretku ljudske povijesti. U čemu se on sastoji? Može li se on uopće mjeriti? Zašto se neka napredna ideja – uzmimo iskonski kršćanska ideja o jednakosti sviju ljudi – ne može odmah ostvariti, nego treba gotovo dvije tisuće godina da dobije konkretnije konture? Ovo teško pitanje pokušat ću barem objasniti, ne odgovoriti, pomoću teorije „partikulariteta” svakog ljudskog napretka.

Prema toj teoriji napredak se dovršava u stalnom procesu sinhronizacije. Različita područja kulture razvijaju se i mijenjaju nejednakom brzinom. Svako kulturno područje, bilo tehničko, bilo ekonomsko, estetsko, pravno, moralno-etičko ili također religijsko, može imati u trenutačnom stadiju razvoja vodeću ulogu, dakle biti najviše razvijeno. Posljedično ono određuje brzinu razvoja i povlači za sobom i druga područja kulturnog stvaranja na svoju razinu razvoja. Time ono polučuje da i druga područja sinhrono idu naprijed. Tako dolazi do izjednačenja između svih sektora kulture i do općeg kulturnog napredka (usp. W. F. Ogburn, *Kultur und sozialer Wandel*, izd. O. D. Duncan, Berlin 1969, 134–145, 56–68).

U protivnom nastaje jednostrana orijentacija i jednosmjerna perspektiva kulture. Samo kao primjer – bez potpunog prihvaćanja – navodim mišljenje da je tobože životom ljudi u srednjem vijeku vladala isključivo duhovno-asketska perspektiva i odatle jednostrana angažiranost za vrednote neba, za život iza smrti. Danas opet imamo sjevladajuću perspektivu materijalnog blagostanja i odatle koncentraciju duhovno-intelektualnih snaga na vrednote ove zemlje, ovog života.

Mislim da ovaj konjunkturni pokret kulturne perspektive nije znak negativnosti. Naprotiv. To je znak ljudskosti, to će reći, ograničenosti i povijesne uvjetovanosti svakog ljudskog djela. Perspektivitet i relativitet kulturnog stvaranja nešto je posve ljudsko. Čovjek ne spoznaje apsolutno, i zato ne smije trenutačna dostignu-

ća apsolutizirati. Tu je uzrok, idejno gledano, gore spomenutom kulturnom imperijalizmu i uniformizmu. Njima konačno nije stalo toliko do sveopćeg kulturnog napretka, nego često do stjecanja i održanja vlasti.

III. NA PUTU PREMA JEDINSTVENOJ SVJETSKOJ KULTURI?

Čini mi se vrijedno razmišljati o uvjetima i mogućnostima stvaranja jedne svjetske kulture u kojoj bi se mogle prepoznati sve regionalne i nacionalne kulture. Znakovi vremena govore očito u prilog toj ideji.

Svijet je postao mali. Stvorena je gotovo potpuna ovisnost svih naroda međusobno i to ne samo podjelom rada na privrednom području nego i u pravim egzistencijalnim pitanjima zbog posjedovanja sredstava posvemašnjeg uništenja. Zato su političko-vojni blokovi, usprkos ideološko-političkom antagonizmu, prisiljeni na suradnju. Danas postoji samo jedna alternativa: ili ćemo zajedno preživjeti, ili ćemo zajedno doživjeti apokalipsu.

Svijet je postao mali i zbog toga što je transfer dobara, ideja i informacija jako olakšan sredstvima komuniciranja. Mobilnost i miješanje svjetskog stanovništva na dnevnom je redu. Građanski stil ponašanja općenito je prihvaćen. Tehnički napredak i povećanje potrošnje sadržaj je svijesti najveće većine ljudi. Hegemonijalni eurocentrizam ustupio je mjesto svijesti o čovječanstvu kao jednoj solidarnoj zajednici na osnovi ravnopravnosti i jednakovrijednosti. Ujedinjeni narodi, Evropska zajednica i druge institucije međunarodne integracije objektivirani su dokazi ove svijesti. Na kulturno-političkom području vlada također suglasnost u priznanju općih ljudskih prava. Povelja Ujedinjenih naroda i razne konvencije o pravima čovjeka svjedoče o tome. Pojmovi: mir, sloboda, pravednost, suradnja ne manjkaju ni u jednom komuniqueu. Znanost je prihvaćena kao jedini izvor spoznaje i jedini autoritet za rješavanje životnih pitanja. Razočaranje i kritiziranje svega postojećeg isto je tako internacionalna pojava kao i nacrti i prakticiranje alternativne kulture. Postoji prilična suglasnost i u tome da je umjesto nekadašnje materijalne bijede nastupila u velikoj mjeri bijeda svijesti, duha i morala, te odatle uveliko raširene tendencije pesimizma i nihilizma. Vjera u svemogućnost znanosti sve više i više slabi, a time i povjerenje u osnovne temelje cjelokupne današnje civilizacije. Čovjek se danas osjeća nelagodno pod današnjom kulturom zbog njezina materijalističkog, konzumističkog i birokratskog usmjerenja. Čovjek traži osmišljenje za svoje stalno zalaganje na području znanosti, politike, ekonomije. Prebacivanje normi rada, povišenje plaće i povećanje kupovne moći nisu za čovjeka dostojna nagrada za uloženi rad. To su naime sve kategorije one materijalističke filozofije koja u čovjeku gleda samo produkt društveno-ekonomskih odnosa. Od te vrste filozofije ne može se očekivati kulturna obnova i osmišljenje. Ono se može očekivati samo od nove slike čovjeka koja ima za temelj spoznaju da je čovjek slika nečeg višeg, plemenitijeg, ljepšeg, za nas kršćane, slika Božja. U oholoj samosvijesti i povišenoj sigurnosti dugo smo radili na konturama svoje slike čovjeka. Ona je trebala postati apsolutni original. Vrijeme je da preispitamo ovaj svoj stav i da se vratimo onoj dugoj židovsko-kršćansko-humanističkoj kulturnoj tradiciji koja nam pripovijeda o čovjeku kao slici. U suprotnom bismo lako mogli

doživjeti da iz naše slike čovjeka postane karikatura čovjeka. Vrijeme je da se odrekemo svakovrsnih sekularnih eshatologija koje obično vode k negaciji onih humanih vrednota radi čijeg su ostvarenja bile projicirane. Lagodnije se možemo osjećati samo onda ako svijet danas prihvati univerzalni humanizam, onaj naime koji ne pozna niti Grka niti Rimljanina, niti bijelca niti crnca, niti proletera niti kapitalista, niti vjernika niti ateista, nego samo čovjeka kao brata i suputnika prema apsolutnoj sadašnjosti.

Imamo li za to snage? Kako stvari stoje, bojim se da ne. Bez pomoći izvana, pa makar samo u obliku osvježanja svijesti o grijehu, milosti i praštanju, morat ćemo i dalje živjeti u strahu za sebe i budućnost.

Bez ponovnog unosa u našu svijest onog Čovjeka za kojeg Pismo kaže da je Bog među ljudima, Bogočovjek, bojim se da visoke vrednote današnjeg kulturnog dostignuća: mir, sloboda, pravednost, bratstvo neće moći poprimiti konkretnije konture. Budućnost razvoja čovječanstva posve je otvorena. Ona ne podliježe nikakvoj historijskoj nužnosti: niti onoj koja tobože vodi k potpunom oslobođenju u besklasnom društvu, niti onoj koja sigurno vodi u propast. Slobodna volja, sposobnost i kreativnost kulturnog genija ljudi čine budućnost neizvjesnom, varijabilnom, zanimljivom.

Ja sam optimist!

Z u s a m m e n f a s s u n g:

Das Phänomen „Kultur“ ist nur interdisziplinär und nicht mehr im Alleingang einer Disziplin erklärbar. „Kultur“ wird vom Autor als allumfassende Tätigkeit des Menschen in Raum und Zeit, unter biogenetischen und ökologischen Bedingungen verstanden. Also keine Trennung zwischen der biologischen und kulturellen Evolution. Das Theorem „cultura contra naturam“ wie jenes „die Kultur sei die zweite Natur“ können leicht missverstanden werden. Eine Trennung zwischen „Zivilisation“ und „Kultur“ wird vom Autor abgelehnt. „Zivilisation“ versteht der Autor als eine spezifisch ökonomische, politische und geistige Orientierung der Gesamtkultur, deren einseitige materialistische Ausrichtung als ein Minus für die Kultur im allgemeinen anzusehen ist. Eine echte Kultur muss die Totalität des Menschen umfassen und gesellschaftlich-politisch dies ermöglichen. In einer echten Kultur muss es einen Platz geben sowohl für den homo sociologicus als auch für den homo technicus, psychologicus, öconomicus und homo religiosus. Die Zukunft der Menschheit hängt davon ab, ob es gelingt, eine Weltkultur zu schaffen, in welcher alle Regional-und-Nationalkulturen integriert werden, können, ohne ihre Identität dabei verlieren zu müssen.